

KSZI [ξ] AKTÁK

MTA KSZI műhelytanulmányok

2011/2

Doktori fokozattal rendelkezők mobilitása

Horváth Dániel

horvath.daniel@mail.iif.hu

⇒ http://www.mtakszi.hu/kszi_aktak/

DOKTORI FOKOZATTAL RENDELKEZŐK MOBILITÁSA

Horváth Dániel

horvath.daniel@mail.iif.hu

MTA Könyvtára Tudománypolitikai és Tudományelemzési Osztály

A doktoráltak vizsgálatára hazánkban először az 1990-es évek végén került sor (Angelusz et al., 1999), majd a következő évtizedben újabb és újabb, egy-egy csoportra vagy kérdéskörre irányuló vizsgálatok indultak meg a hazai kutatóműhelyekben (Fábri, 2010; Mosoniné – Tolnai, 2010). E kutatásokkal párhuzamosan nemzetközi kezdeményezésre indult el a doktori fokozattal rendelkezők átfogó karriervizsgálata 2005-ben. A felmérést az OECD, az UNESCO és az Eurostat indította, hazánk a felmérés második körébe kapcsolódott be 2010-ben.¹ A vizsgálat kérdései a képzésre, a munkaerőpiaci helyzetre és a mobilitásra fókuszáltak. A hazai adatfelvétel során a vizsgálatba bevonandók eléréséhez elsősorban az MTA Köztisztviselői adatbázisa bizonyult hasznosnak.

A *Career Development of Doctorate Holders* (CDH) nemzetközi kutatás során a felhasznált standardizált kérdőív nagyban fókuszált a kutatói mobilitás kérdésére. A téma fontossága egyértelmű, s a kutatás hazai közreműködői által megkérdezett 1764 doktorált válasza alapján képet lehet alkotni a magyar kutatói mobilitás számos jellemzőjéről. A kutatás eredményei közül elemzésünkben **a nemzetközi területi mobilitás és a munkahelyek közti mobilitás főbb jellemzőit mutatjuk be**. A kutatás célcsoportjába a doktori fokozattal rendelkező, maximum 70 éves, a felmérés során vagy azt megelőzően tartósan vagy ideiglenesen Magyarországon tartózkodó személyek kerültek be.

Alapjellemezők

A kérdőívet kitöltő 1764 doktorált alapvető jellemzőinek bemutatásával körülírható a megkérdezettek köre. Az *1. táblázatban*² a megkérdezettek kor és nem szerinti összetételét, gazdasági aktivitását és doktori fokozatuk tudományterületét mutatjuk be.

¹ A hazai vizsgálatot a KSH koordinálta, az MTA Könyvtára Tudománypolitikai és Tudományelemzési Osztályának munkatársai – mint az MTA Kutatásszervezési Intézetének kutatói – az előkészítésbe és elemzési feladatokba kapcsolódtak be.

² Bizonyos kérdések esetében válaszhány áll fenn, ezen esetekben az összesített elemszám (n) kisebb, mint az összes válaszadó száma (N).

ÉLETKOR	
Max. 40 éves	31,5% (556 fő)
41-55 éves	34,6% (610 fő)
55 évesnél idősebb	33,9% (598 fő)
NEMEK SZERINTI MEGOSZLÁS	
Férfi	68,4% (1206 fő)
Nő	31,6% (558 fő)
GAZDASÁGI AKTIVITÁS	
Foglalkoztatott	94,1% (1644 fő)
Munkanélküli	0,9% (15 fő)
Inaktív	5,1% (89 fő)
DOKTORI FOKOZAT TUDOMÁNYTERÜLETE	
Természettudományok	33,0% (576 fő)
Műszaki tudományok	12,1% (212 fő)
Orvostudományok	10,6% (185 fő)
Agrártudományok	9,7% (170 fő)
Társadalomtudományok	20,3% (355 fő)
Bölcsészettudományok	14,2% (248 fő)

1. táblázat: A válaszadók néhány alapjellemzője

Az alapstatisztikai adatok összevethetőek az MTA Köztestületi adatbázisában szereplő megoszlásokkal. Teljes körű statisztikai nyilvántartás híján a Köztestületi adatbázis tekinthető a doktoráltak legteljesebb hazai nyilvántartásának, ám ez sem fedi le a doktori fokozattal rendelkezők egészét. A köztestületi statisztikák ismeretében³ megállapítható, hogy a kutatás kérdőívét kitöltők fiatalabbak (a válaszadók átlagéletkora 48,5 év, a köztestületi tagok átlagéletkora 58,4 év). Ennek oka, hogy kutatásunkban a 70 év alattiak képezték a célcsoportot. A köztestületi statisztikák és a kutatás adatai a nemek közötti megoszlás és a tudományterület tekintetében is eltérnek egymástól, de a különbségek nem kirívóak. A válaszadók körében néhány százalékponttal magasabb a nők aránya – ez végső soron szintén visszavezethető arra, hogy kutatásunkban a 70 év alattiakat vontuk be.⁴ A tudományterületek tekintetében néhány százalékpontos eltérések mutathatók ki a köztestületi adatok és a felmérés adatainak összevetése során. Legjelentősebb eltérés a társadalomtudományok terén érhető tetten.

I. A NEMZETKÖZI MOBILITÁS VIZSGÁLATA

Miért fontos a nemzetközi mobilitás vizsgálata? A doktori fokozattal rendelkezők esetében a – tudományos célú – külföldi tartózkodás erősíti a nemzetközi kutatói kapcsolatokat, illetve kedvező hatást gyakorol a tudástranzfer alakulására. Minél többen mennek tehát ki hosszabb-rövidebb időre kutatási céllal külföldre (s térnek

³ Köztestületi Tagok Adatbázisa, 2011. szeptemberi állapot

⁴ A köztestületi adatok alapján kimutatható, hogy az idősebb, 70 év feletti korcsoportban jóval alacsonyabb a nők aránya az átlagosnál.

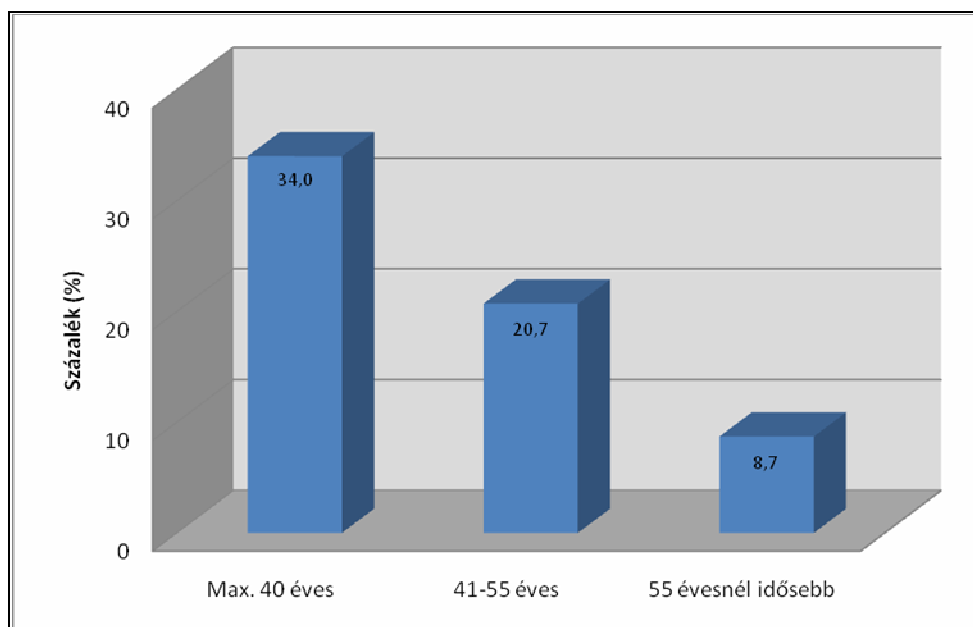
vissza ezt követően a hazai tudományos színtérre), annál erőteljesebbé válik a magyar tudomány nemzetközi beágyazottsága. Jelen tanulmányban a nemzetközi mobilitást a közelmúltban lezajlott tartós külföldi tartózkodással azonosítottuk. Nemzetközi mobilitás tekintetében aktívnak tekintettük tehát azokat a doktoráltakat, akik az elmúlt 10 évben legalább egy alkalommal, egyhuzamban minimum 6 hónapot töltöttek el külföldön.

A doktoráltak nemzetközi mobilitásának leírásában két szintet különíthetünk el: (1) egyrészt vizsgáljuk az összes válaszadót abból a szempontból, hogy az utóbbi 10 évben tartózkodott-e legalább 6 hónapot külföldön, illetve (2) külön megvizsgáljuk ezt, a mobilitás tekintetében aktívnak tekinthető csoportot.

KÜLFÖLDI TARTÓZKODÁS A MEGKÉRDEZETTEK KÖRÉBEN

Az 1764 megkérdezett közül 432 fő jelezte, hogy élt külföldön (24,5%). Közülük azonban akadtak olyanok, akik nem feleltek meg a fent leírt kritériumoknak, tehát 10 évnél régebben éltek külföldön, vagy 6 hónapnál rövidebb ideig tartózkodtak egyhuzamban kint. A feltételeknek megfelelő külföldi tartózkodásról 367 fő számolt be (20,8%). Tanulmányunkban ez utóbbi értéket tekintjük relevánsnak.

A külföldi tartózkodás egyik legfontosabb befolyásoló tényezője az életkor. A kutatás eredményei alapján megállapítható, hogy a hosszabb idejű külföldi tartózkodás a kutatói karrierút kezdeti szakaszára jellemző inkább, tehát a fiatal doktoráltak körében gyakoribb, mint idősebb korban (1. ábra).

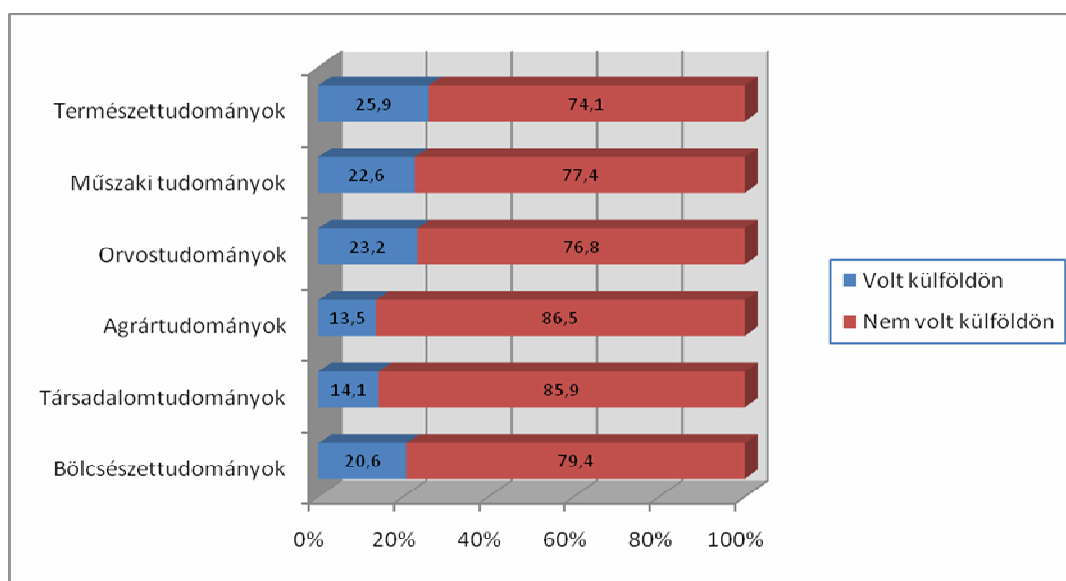

1. ábra: Az elmúlt 10 évben legalább 6 hónapot külföldön töltők aránya korcsoportonként

Az eltérés igen figyelemreméltó, hiszen a fiatal kutatói korosztály körében több mint egyharmados arányban képviseltetik magukat azok, akik az utóbbi 10 évből legalább 6 hónapot egyhuzamban külföldön töltöttek, míg az 55 évesnél idősebbek körében ez az arány 10%-nál is alacsonyabb. Ez összességében négyszeres különbséget jelent a fiatalok javára.

A nemek közötti különbség – ha nem is annyira látványos, mint a korcsoportok szerinti eltérés – kutatásunk adatai alapján kimutatható. Eszerint a doktorált férfiak 23,1%-a (278 fő), illetve a nők 15,9%-a (89 fő) tartózkodott huzamosabb ideig külföldön az elmúlt 10 évben. A doktorált nők esetében az alacsonyabb érték betudható annak, hogy sok esetben a mobilitás tekintetében leginkább aktív időszak egybeesik a családalapítás idejével, ami a nők számára korlátozhatja a munkavállalást (GYES), így ezen keresztül a külföldre távozást is.

Szintén kimutatható eltérés tapasztalható a nemzetközi mobilitás terén a doktori fokozat tudományterülete szerint. A tudományterületek vonatkozásában hatkategorias megkülönböztetést alkalmaztunk (2. ábra).

2. ábra: Az elmúlt 10 évben legalább 6 hónapot külföldön töltők aránya tudományterületenként

A külföldi tartózkodás tudományterületi rangsorában – a várakozásoknak megfelelően – a természettudományok területén doktori fokozatot szerettek állnak az élen: közülük nagyjából minden negyedik válaszadó számolt be hosszabb külföldi tartózkodásról (25,9%). A sorban az utolsó helyen az agrártudományok képviselői állnak, körükben ez az arány jóval alacsonyabb (13,5%). További érdekességként lehet említeni a társadalomtudományok, illetve bölcsészettudományok közötti –

viszonylag jelentős – eltérést (előbbi tudományterület képviselői közül 14,1%, utóbbi esetében 20,6% volt tartósan külföldön).

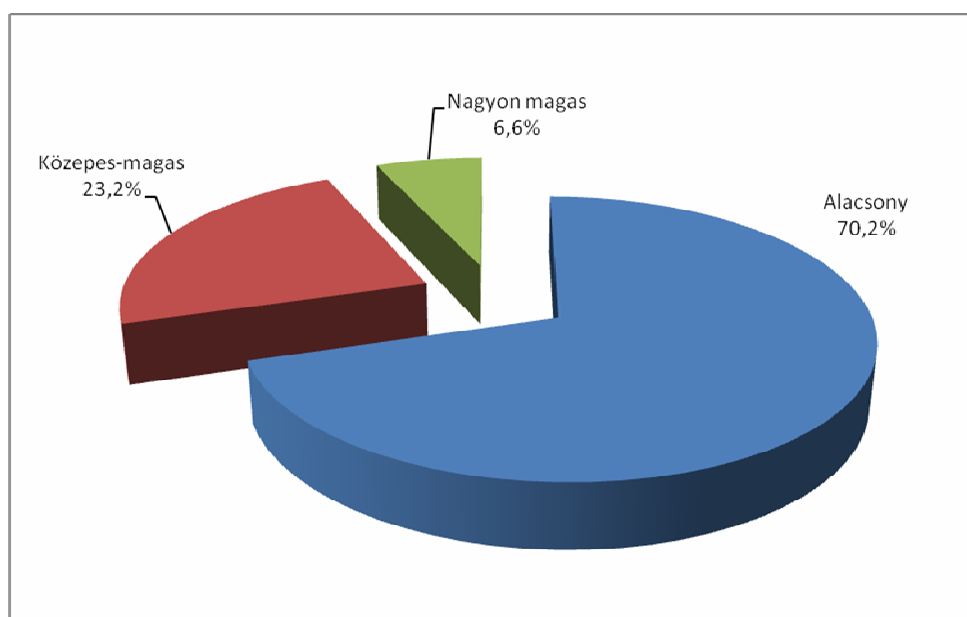
Az eddig bemutatott szempontok (kor, nem, tudományterület) segítségével meghatározható az a speciális kiscsoport, melynek tagjai körében a legnagyobb arányú a külföldi tapasztalat megléte. Előzetes várakozásaink alapján arra számíthattunk, hogy legnagyobb arányban a maximum 40 éves, természettudományos területen doktorátust szerző férfiak közül töltöttek minimum fél évet külföldön. A felmérés adatai alapján azonban e csoport csupán a második helyre szorult: legnagyobb arányban a fiatal, *orvostudományok* terén doktori fokozatot szerző férfiak számoltak be külföldön eltöltött hónapokról, évekről (körükben az arány 47,9%, a természettudományok területén doktorált fiatal férfiak esetében 41,9%).

Mobilitási index

A válaszadók nemzetközi mobilitás szerint több csoportra oszthatók. Ehhez azonban nem csak az eddig tárgyalt múltbéli (jelenlegi) külföldi tartózkodást vesszük alapul, hanem figyelembe vesszük a jövőbeli terveket is. A kérdőív tartalmazott ugyanis egy kérdést arra vonatkozólag, hogy a következő 12 hónapban tervez-e a válaszadó külföldre távozni. A válaszadók 15,6%-a tervezi a közeljövőben a külföldre távozást (az összes megkérdezett 11,2%-a maximum 1 évre, 4,4%-a hosszabb időre). A két kérdés kategóriái alapján az 1764 doktoráltat a következő csoportokba lehet sorolni:

- volt külföldön, és ismét tervezi a külföldre távozás
- volt külföldön, de nem tervez ismét külföldre távozni
- nem volt külföldön, de tervezi a külföldre távozást
- nem volt külföldön, és nem is tervezi a külföldre távozást

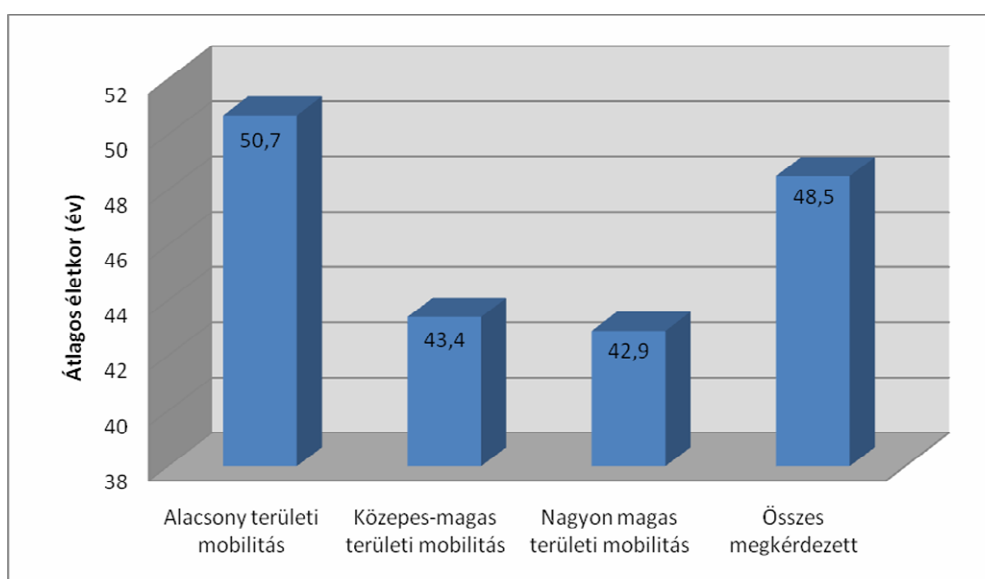
Mobilitás szempontjából három kategóriát különítettünk el a válaszok alapján: (1) alacsony szintű mobilitás; (2) közepes-magas szintű mobilitás; (3) nagyon magas szintű mobilitás. Az első kategóriába azok a válaszadók tartoznak, akik nem voltak az elmúlt 10 évben tartósan külföldön, és nem is áll szándékukban az elkövetkező 12 hónapban külföldre távozni; a köztes kategóriát azok alkotják, akik vagy voltak, vagy a következő egy év során lesznek külföldön; a legmagasabb szinten területi mobilitás tekintetében azon válaszadók állnak, akik voltak is külföldön az elmúlt 10 évben, és ismét tervezik a visszatérést. A három csoport válaszadókon belüli arányát mutatja be a 3. ábra.

3. ábra: A válaszadók nemzetközi mobilitási szintje

Korcsoportok szerint ez esetben is jelentősek a különbségek – a legfiatalabbak (maximum 40 évesek) körében 46,6%-os arányt képviselnek a legalább közepes mobilitási szintet elérők, a legidősebb (55 évesnél idősebb) korosztály esetében ez mindössze 14,2%. A mobilitási index nemek és tudományterületek szerint is hasonló eltéréseket mutat, mint azt a múltbéli külföldi tartózkodás esetében kimutattuk.

Érdeemes azt is megvizsgálni, hogy miként alakul a mobilitás tekintetében elkülöníthető csoportok átlagos életkora (4. ábra).

4. ábra: A válaszadók átlagos életkora és a területi mobilitási szint összefüggése

Átlagéletkor tekintetében jelentős különbség a nem mobil-mobil csoportok között mutatható ki (nagyjából 7 év), a mobilitás tekintetében aktív doktoráltak között mobilitási aktivitásuk mértékét tekintve nem.

Külföldi tapasztalatszerzés és jövedelmi viszonyok

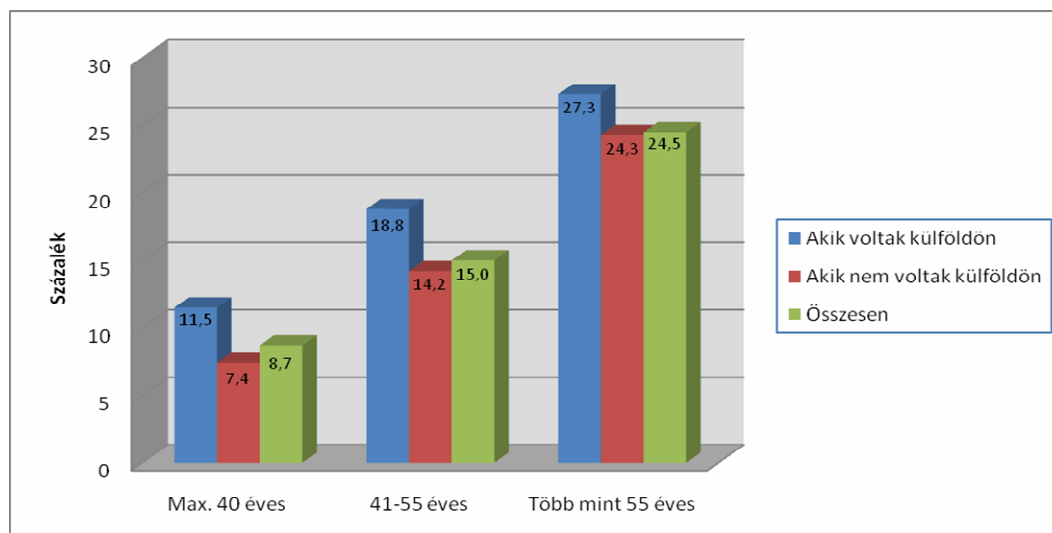
A jövedelemviszonyok vizsgálata során különbséget kell tenni az adatfelvétel idején Magyarországon, illetve külföldön dolgozók (a megkérdezettek 4,4%-a) között – a jövedelmi megoszlás bemutatása során ez utóbbi csoportot figyelmen kívül hagyjuk. Mivel feltételezhető, hogy életkori csoportonként jelentősen különböző megoszlás áll fenn, ezért a jövedelmi kategóriákat korcsoportok szerinti bontásban mutatjuk be kiindulási alapként (2. táblázat).

HAVI NETTÓ ÖSSZJÖVEDELEM	ÖSSZES MEGKÉRDEZETT	MAX. 40 ÉVESEK	41-55 ÉVESEK	55 ÉVESNÉL IDŐSEBBEK
Maximum 100.000 Ft	0,8% (12 fő)	1,2% (6 fő)	0,5% (3 fő)	0,6% (3 fő)
100.001-200.000 Ft	31,3% (492 fő)	51,5% (248 fő)	29,9% (173 fő)	13,9% (71 fő)
200.001-300.000 Ft	35,5% (558 fő)	28,2% (136 fő)	39,2% (227 fő)	38,3% (195 fő)
300.001-400.000 Ft	16,2% (255 fő)	10,4% (50 fő)	15,4% (89 fő)	22,7% (116 fő)
400.001-500.000 Ft	7,6% (120 fő)	4,6% (22 fő)	6,7% (39 fő)	11,6% (59 fő)
Több mint 500.000 Ft	8,5% (134 fő)	4,1% (20 fő)	8,3% (48 fő)	12,9% (66 fő)
ÖSSZESEN	100,0% (1571 fő)	100,0% (482 fő)	100,0% (579 fő)	100,0% (510 fő)

2. táblázat: Jövedelmi viszonyok alakulása a hazai munkahellyel rendelkezők körében korcsoportok szerint

Az életkorról, illetve a pályán eltöltött évekkel párhuzamosan növekszik azok aránya, akik a felsőbb jövedelmi kategóriák valamelyikébe tartoznak. Emellett kimutatható a munkahelytípus hatása is a jövedelmi viszonyokra. A legjobban a vállalati szektorban foglalkoztatottak keresnek (a kiemelkedő – 400.000 Ft havi nettó feletti – kereseti kategóriákba tartozók aránya esetükben 37,0%), a másik három nagyobb létszámú főállású munkahelytípus-kategória között összjövedelem tekintetében kiugró különbség nem figyelhető meg (a 400.000 Ft feletti havi nettó jövedelemmel rendelkezők aránya 12,5-16,5% közötti).

A külföldi tartózkodás és a jövedelmi viszonyok közti kapcsolat kimutatása érdekében is a kiemelkedően magas (400.000 Ft feletti) havi nettó összjövedelemmel rendelkezők arányát mutatjuk be a külföldi tartózkodás függvényében. Az életkor, mint torzító tényező kiküszöbölése érdekében – ami a 2. táblázat adatai alapján valószínűleg jelentős lenne – az összefüggést korosztályonként külön-külön mutatjuk be (5. ábra).

5. ábra: Kiemelkedő keresetűek aránya életkori csoportok szerint a külföldi tartózkodás függvényében (Magyarországon dolgozók körében)

Nem állítható, hogy a külföldi tartózkodás és a jövedelmi viszonyok között ok-okozati összefüggés áll fenn, de valószínűsíthető, hogy aki külföldön szerzett tapasztalatokkal rendelkezik, annak az itthoni előrejutás is könnyebb, tehát nagyobb arányban tudnak e csoport tagjai jól fizető álláshoz jutni. Különösen érvényes ez a fiatalok (maximum 40 évesek) körében, ahol a legjelentősebb a *relatív* különbség a kiemelkedő keresetűek arányában a korábbi külföldi tartózkodás fényében. Az életkor emelkedésével a *relatív* különbség csökken.

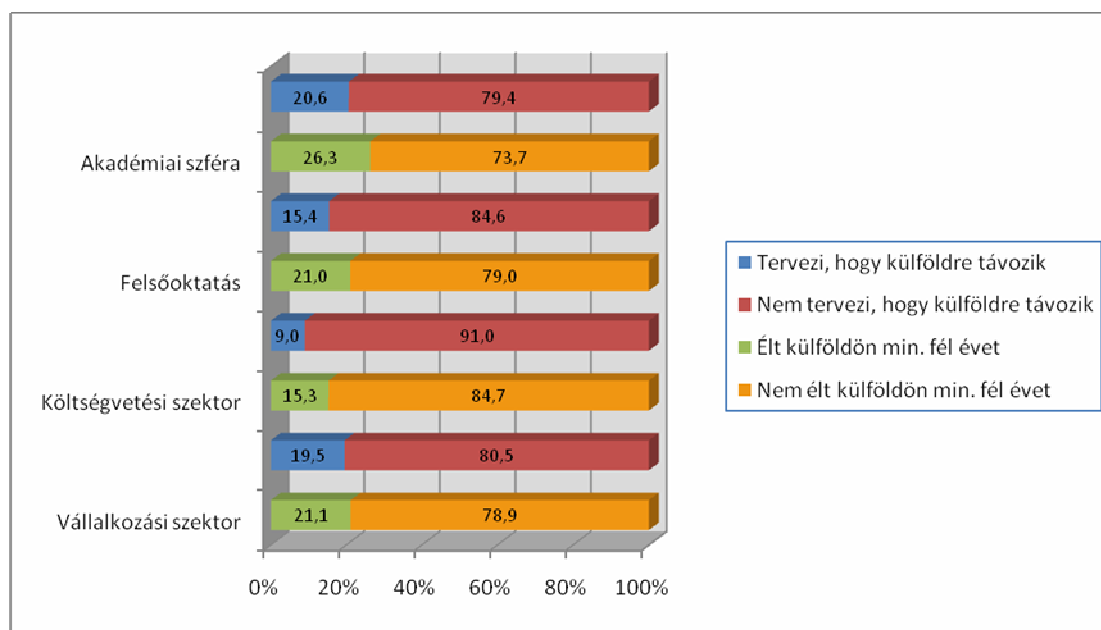
Külföld és munkahelytípus

Nem gondoljuk, hogy a külföldi tapasztalatszerzés és a jelenlegi munkahelytípus között ok-okozati összefüggés lenne, az viszont mindenképpen elmondható, hogy a külföldi tartózkodás eltérő arányban jelenik meg az egyes munkahelytípusok szerint. Az adatfelvétel idején a válaszadók az alábbi arányban oszlottak meg az egyes munkahelytípusok között (3. táblázat):

MUNKAHELYTÍPUS	RÉSZARÁNY
Vállalkozási szektor	7,8% (128 fő)
Költségvetési szektor	10,8% (177 fő)
Felsőoktatás	57,7% (949 fő)
Egyéb oktatás	0,5% (8 fő)
Akadémiai szféra	20,6% (339 fő)
Nonprofit szektor	1,8% (30 fő)
Ónálló alkalmazott	0,8% (13 fő)
ÖSSZESEN	100,0% (1644 fő)

3. táblázat: A válaszadók megoszlása munkahelytípus szerint

Az adatfelvétel idején a doktoráltak túlnyomó többsége négyféle munkahelytípus között oszlott meg, éppen ezért a mobilitásbeli eltéréseket csak e négy munkahelytípus esetében mutatjuk be (6. ábra).

6. ábra: Tervezett és már realizálódott külföldi tartózkodás munkahelytípusonként

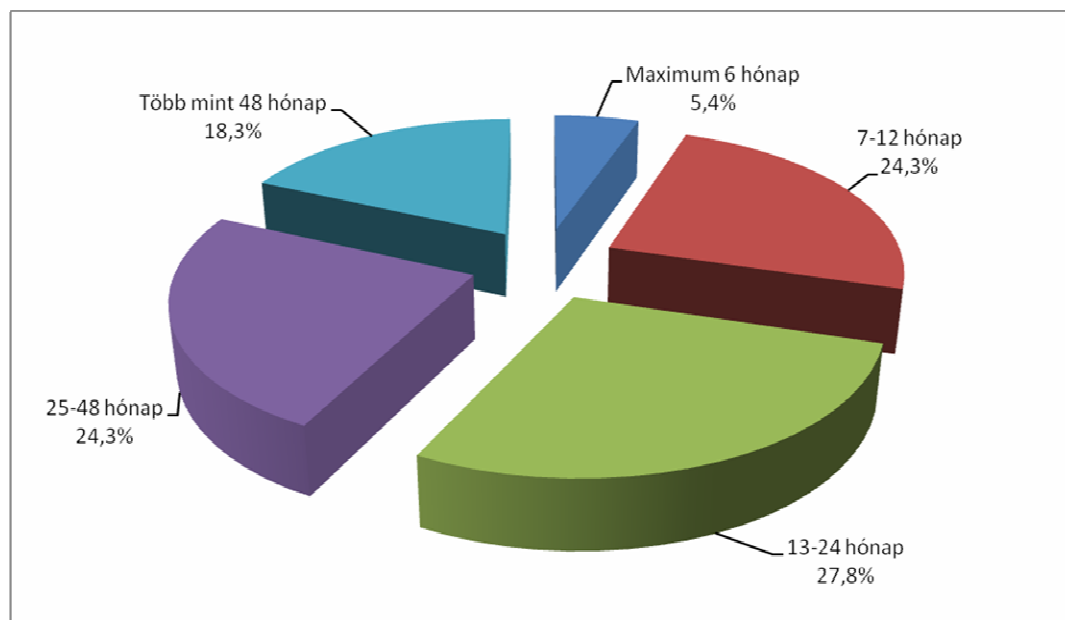
Mind a már realizálódott, mind a jövőbeni külföldi tartózkodás gyakorisága viszonylag jelentős eltérésekkel jelenik meg az egyes munkáltatótípusok esetében. Legnagyobb arányban az akadémiai szférában dolgozók számoltak be hosszabb külföldi tartózkodásról, illetve arról, hogy az elkövetkező egy évben hosszabb vagy rövidebb idejű külföldi tartózkodást terveznek (26,3% és 20,6%). Legalacsonyabb a mobilnak mondhatók aránya a költségvetési szektorban dolgozók körében (15,3% és 9,0%). E szektor munkavállalóinak különösen a közeljövőre vonatkozó terveik között szerepel ritkán a külföldre távozás. Kiemelendő a vállalkozási szektor viszonylag magas értéke, főképp, ami a jövőbeni tervekre vonatkozik – e téren a szektorban foglalkoztatottak alig maradnak el az akadémiai intézetekben foglalkoztatottaktól (19,5%).

A KÜLFÖLDI TAPASZTALATTAL RENDELKEZŐK JELLEMZÉSE

Tanulmányunk e részében a válaszadók azon csoportjára koncentrálunk, akik az elmúlt 10 évben legalább fél évet eltöltöttek külföldön. Több olyan tényező is akad, melyet szemléletesebben lehet bemutatni, ha csak erre a 367 főre fókuszálunk – így például a külföldi tartózkodás okaira, időtartamára, az alkalmak számára, valamint a célországokra vonatkozó eredményeket e csoport vonatkozásában mutatjuk be.

Külföldi tartózkodás időtartama és az alkalmak száma

A külföldön eltöltött idő vizsgálata során az elmúlt 10 év külföldi tartózkodásainak idejét összegezve mutatjuk be. A két „szélsőérték” ennek kapcsán a 120 hónapos (tehát folyamatos), illetve a mindössze 6 hónapos külföldön tartózkodás (7. ábra).

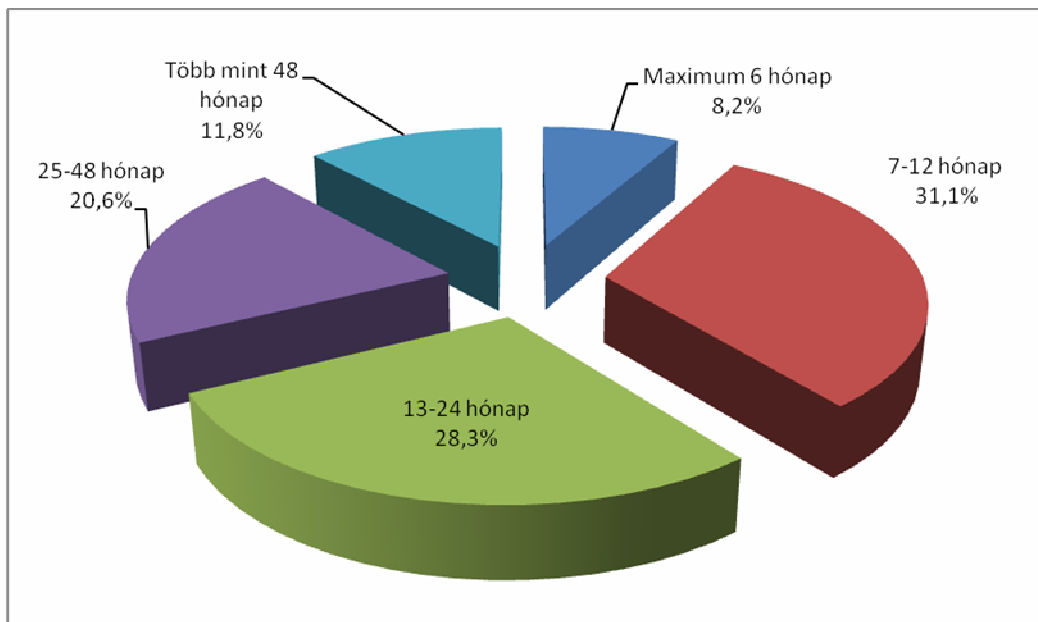

7. ábra: Külföldi tartózkodás összes időtartama (2000-2009)

A külföldi tartózkodás időtartama az esetek több mint 50%-ában még akkor sem haladja meg a kétéves időtartamot, ha minden kint tartózkodási periódust összeadunk (57,5%). Ez a maximum egy-két éves időszak elsősorban arra alkalmas, hogy a doktoráltak megfelelő tapasztalatokat szerezzenek külföldön, melyet hazatérésük után itthon tudnak majd kamatoztatni. A maximum kétéves külföldön tartózkodás semmi esetre sem értékelhető agyelszívásként; ezzel a magyar tudomány inkább nyer, mint veszít. Van ugyanakkor egy kicsi, de masszív csoport, mely a vizsgált időszak egészét külföldön töltötte (5,1%).

A külföldi tartózkodás a doktoráltak esetében általában egyszeri alkalom. A vizsgált csoport tagjainak mintegy háromnegyede (74,6%-a) egy alkalommal volt tartózkodás külföldön, a fennmaradó nagyjából 25% csökkenő arányban oszlik meg a két (18,6%), három (6,3%) és négy alkalommal (0,5% – mindössze 2 válaszadó) más országban eltöltők között. A 367 vizsgált doktorált között nem találtunk olyat, aki négynél többször volt külföldön alkalmanként legalább fél éves időtartamra. Az 1764 doktorált közül mindössze 93 fő volt legalább két alkalommal külföldön; ez az összes válaszadó 5,3%-a.

A válaszadók körében az alkalmanként átlagosan külföldön eltöltött idő szerinti megoszlás – annak köszönhetően, hogy a 367 fő többsége (74,6%) egy hosszabb külföldi tartózkodásról számolt be – nem különbözik sokban az összes külföldön töltött idő tekintetében megállapítható arányoknál (8. ábra).

8. ábra: Külföldön tartózkodás átlagos alkalmankénti időtartama

Ha a sűrűsödési pontokat keresünk az egy alkalomra jutó idő (hónapok száma) szerinti megoszlásban, akkor az adatokat megvizsgálva az is megállapítható, hogy a doktoráltak leggyakrabban kb. fél évre (15,1%), egy évre (15,3%), illetve két évre (7,7%) mennek külföldre – ez nyilván az alkalmazásuk, illetve elnyert ösztöndíjuk hosszával van összefüggésben. Az itt említett esetekben nem egy-egy hónap emelkedik ki gyakoriságát tekintve a többi közül, hanem mindhárom esetben egy jól behatárolható, ám egy konkrét hónapnál hosszabb időszak (6-7, 11-13 és 24-25 hónapos külföldön tartózkodás). A hároméves (kb. 36 hónapos) kint tartózkodás már nem jelenik meg ennyire karakteresen a válaszadók körében.

Célországok

A külföldi tartózkodás célországok szerinti megoszlását összegezve vizsgáltuk, tehát nem tettünk különbséget aszerint, hogy a válaszadó először, vagy már többszörre tölt el legalább fél évet valamely országban. Minden egyes külföldön eltöltött periódus – függetlenül attól, hogy milyen időtartamú – egyenrangú külföldi tartózkodásnak számít. Ennek megfelelően összesen 647 külföldi tartózkodást vettünk számba; a 4. táblázatban ezek országokénti megoszlását összevetjük a következő 12 hónapban tervezett külföldre távozás célországaival (10-10

leggyakoribb célország). Fő különbség a két adatsor között, hogy a már lezajlott tartózkodások esetében egy válaszdónál több tartózkodás is megjelenhet (367 doktoráltra 647 legalább féléves külföldi tartózkodás jut), míg a tervezett külföldi tartózkodás esetében egy emberhez egy célország tartozik (n=274).

SORREND	BEFEJEZETT/MEGKEZDETT TARTÓZKODÁS CÉLORSZÁGAI	TERVEZETT TARTÓZKODÁS CÉLORSZÁGAI
1.	Egyesült Államok (23,6%, 153 külf. tart.)	Egyesült Államok (23,7%, 65 fő)
2.	Németország (19,2%, 124 külf. tart.)	Németország (17,2%, 47 fő)
3.	Nagy-Britannia (8,5%, 55 külf. tart.)	Nagy-Britannia (10,6%, 29 fő)
4.	Franciaország (7,0%, 45 külf. tart.)	Ausztria (5,8%, 16 fő)
5.	Hollandia (4,9%, 32 külf. tart.)	Franciaország (4,7%, 13 fő)
6.	Ausztria (4,5%, 29 külf. tart.)	Olaszország (3,3%, 9 fő)
7.	Belgium (4,0%, 26 külf. tart.)	Svédország (3,3%, 9 fő)
8.	Olaszország (3,2%, 21 külf. tart.)	Svájc (2,9%, 8 fő)
9.	Svájc (3,1%, 20 külf. tart.)	Kanada (2,9%, 8 fő)
10.	Japán (1,9%, 12 külf. tart.)	Belgium (2,9%, 8 fő)
1-10. ÖSSZESEN	79,9% (517 külföldi tartózkodás)	77,3% (212 fő)

4. táblázat: Realizálódott és tervezett külföldi tartózkodások célországai

Mind a realizálódott, mind a tervezett külföldi tartózkodások esetében a gyakoriságot tekintve első 10-10 ország az összes említés nagyjából négyötöd részét teszi ki (79,9 és 77,3%). A táblázatban szereplő országok közül nyolc megtalálható mindkét kategória első 10 helyezettje között, mindössze Hollandia, Japán, illetve Svédország és Kanada szerepel csak egyik vagy másik kategóriában. Ez jelzi, hogy a nemzetközi kutatói migráció jelenlegi és korábbi trendjei nem sokban különböznek egymástól, korábban és jelenleg is a fejlett K+F szektorral, illetve tudományos szférával rendelkező nyugat-európai országok, illetve az Egyesült Államok áll a lista élén. Említést érdemel ugyanakkor néhány új ország megjelenése. Ezek még nem szerepelnek ugyan a leggyakoribb célországok között, de feltűnésük jelzi a világ kezdődő átrendeződését e területen is. Ilyen ország Kína és India, melyek a korábbiakban nem kerültek fel a kutatói migráció térképére, a jövőre vonatkozó tervek között azonban 3-3 fő jelezte, hogy Kínába, illetve Indiába távozik az elkövetkező egy évben. Szintén figyelemre méltó az észak-európai országok hiánya a leggyakrabban említett országok körében: hosszabb svédországi, dániai, norvégiai vagy finnországi tartózkodásról összesen annyian tettek említést, mint ahányan Belgiumban töltöttek el legalább fél évet (26 fő), s a tervezett célországok között is csupán Svédországnak sikerült bekerülnie az élmezőnybe, annak ellenére, hogy ezen országok K+F ráfordítás tekintetében a világ élmezőnyébe tartoznak. A kutatás adatai arra is felhívták a figyelmünket, hogy régióink országai irányába – Ausztriát leszámítva – alig mutatható ki kutatói migráció.

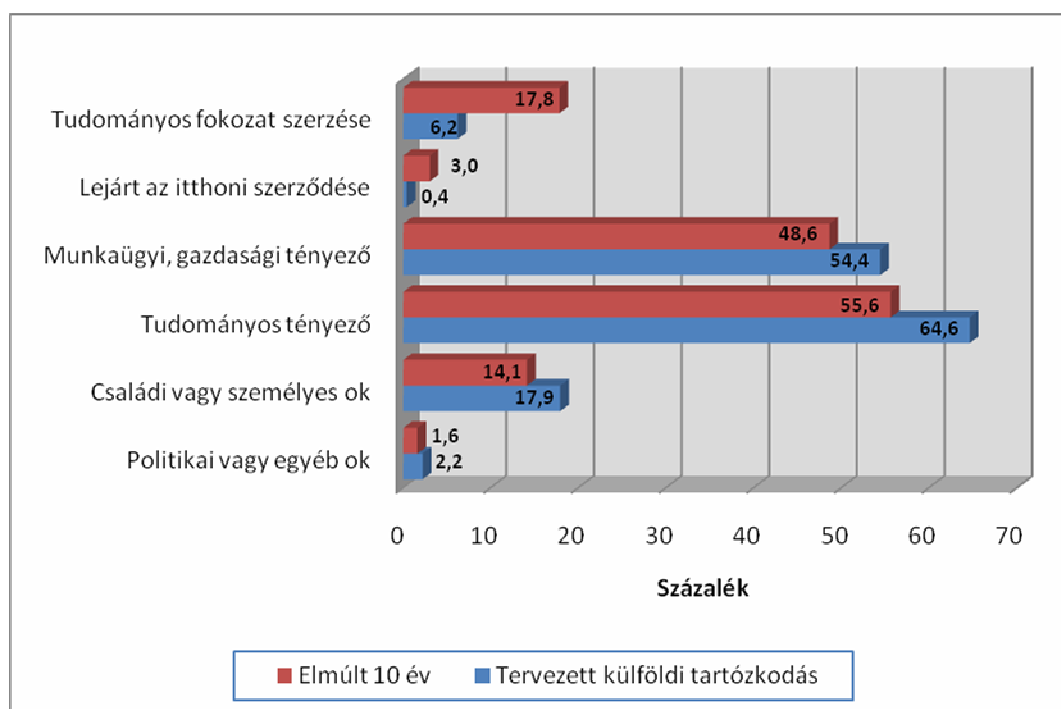
Ha nem a külföldi tartózkodások (n=647), hanem a válaszdók (akik voltak külföldön, n=367) vonatkozásában vizsgáljuk a nemzetközi mobilitási trendeket, akkor megállapítható, hogy a legalább fél évet külföldön eltöltők 62,8%-a csak európai

országban, 28,6%-a kizárólag a tengerentúlon, 8,6%-a pedig mindkét helyen volt legalább egy alkalommal. A külföldön több alkalommal megfordulók 34,5%-a minden alkalommal azonos, 65,5%-a különböző országokban élt az említett időszakokban.

Külföldi tartózkodás okai

A kutatás kérdőívének összeállításakor megpróbáltuk összeszedni azokat a fő okokat, melyek magyarázhatják a tartósabb külföldre távozást. A számba vehető tényezőket csoportosítva végül hét fő okot határoztunk meg, melyről a megkérdezetteknek el kellett dönteniük, hogy döntésükben szerepet játszott-e. Az okok vizsgálata során lehetőségünk nyílik az elmúlt 10 évre vonatkozó, illetve a közeljövőben tervezett külföldi tartózkodás okainak összevetésére.

A kérdés megválaszolása során több okot is megjelölhettek a megkérdezettek (többszörös választás); az egyes tényezőkhöz tartozó érték azt mutatja, hogy azt az érintettek közül hányan jelölték meg okként. A kérdést a legalább fél évet külföldön töltők (n=367), illetve a közeljövőben külföldre távozni kívánók (n=274) körében vizsgáltuk. A 9. ábrán bemutatjuk az egyes okok kiválasztási arányát, majd kiemeljük azokat az eltéréseket, melyek életkor, nemek és tudományterület szerint jellemzik ezeket.

9. ábra: Külföldi tartózkodás okai (többszörös választás)

Az elmúlt 10 évben realizálódott, valamint a tervezett külföldi tartózkodás okai – kiválasztási gyakoriságukat tekintve – hasonló képet mutatnak. Jelentősebb eltérés a fokozatszerzés, a gazdasági, valamint a tudományos tényező, mint ok esetében mutatható ki: előbbi a tervezett tartózkodásokban már kevésbé játszik szerepet okként, míg a gazdasági és tudományos tényezőt a jövőbeli külföldi tartózkodás okaként nagyobb arányban jelölték meg a válaszadók. Az összes ok közül ez utóbbiak (gazdasági, valamint tudományos okok) jelennek meg a leggyakrabban a válaszokban. Gazdasági okok között elsősorban a magasabb fizetések, míg tudományos okok között a kedvezőbb publikálási lehetőségek, új kutatási terület megismerése és saját kutatócsoport létrehozása említhető.

A továbbiakban bemutatjuk, hogy a külföldi tartózkodás okai miként különböznek kor, nem és tudományterület szerint.

Jelentős *életkor szerinti különbség* az elmúlt 10 év külföldi tartózkodásainak okai között csak a fokozatszerzés terén mutatható ki. A fiatalok (maximum 40 évesek) több mint negyede (28,0%-a) jelezte, hogy – többek között – azért tartózkodott külföldön, hogy ott fokozatot (vagy a doktori fokozatot követően további címet) szerezhessen. Az idősebbek esetében ezen ok említési gyakorisága – érthető okokból – jóval alacsonyabb (41-55 évesek: 9,5%; 55 évnél idősebbek: 1,9%). A tervezett külföldi tartózkodások esetében ilyen különbség nem mutatható ki. Jelentős azonban az eltérés a gazdasági tényező, mint ok megjelölése terén. A két alsóbb korosztály (tehát a maximum 55 évesek) esetében e tényező igen gyakran megjelenik a tervezett külföldre távozás okai között (maximum 40 évesek: 59,1%; 41-55 évesek: 57,1%), míg az idősebbek körében ennél jóval ritkábban mutathatók ki ilyen – gazdasági, pénzügyi – okok (az 55 évnél idősebbek 37,3%-a jelölte meg ezt az okot). Ennek magyarázata lehet, hogy az 55 évnél idősebb doktoráltak már hazánkban is olyan jövedelmi viszonyokkal rendelkeznek, mely kedvezőnek mondható, míg a fiatalabbak keresete alacsonyabb.⁵

A már realizálódott külföldi tartózkodások miértjeit vizsgálva jelentősebb *nemek szerinti különbség* a gazdasági tényező és a családi vagy személyes okok tekintetében mutatható ki. A gazdasági okok a férfiak esetében átlagon felüli mértékben, a nők körében az átlagosnál alacsonyabb hányadban jelentek meg (a férfiak 55,4%-a, a nők 37,1%-a említette ezt az okot). Fordított a helyzet a családi és személyes okok tekintetében: ezt a nők mintegy negyede említette (23,6%), a férfiak közül ugyanakkor csak az esetek egytizedében jelent meg ezen ok (10,1%). Ennek magyarázata lehet, hogy a nők sok esetben – szintén kutató – házastársukat „követve”, tehát családi okból hagyták el az országot hosszabb vagy rövidebb időre, anélkül, hogy emellett más oka is lett volna a külföldre távozásnak. A gazdasági, valamint a családi és személyes okok említési gyakoriságában fennálló különbségek

⁵ A két tényező között szignifikáns kapcsolat áll fenn, s a jövedelemben fennálló különbség jelentősnek mondható.

a közeljövőben tervezett külföldre távozások esetében is megtalálhatók, hasonló nagyságrendű nemenkénti különbségekkel. Ez esetben a tudományos tényező, mint ok megítélésében is jelentősebb különbséget találunk: a férfiak – ahogy a gazdasági tényezőt – ezt is gyakrabban említik a külföldre távozás okaként (férfiak: 67,8%; nők: 55,5%).

A *doktori fokozat tudományterülete szerint* is jelentős különbségek mutathatók ki az egyes okok említési gyakoriságában. Az elmúlt 10 év külföldi tartózkodásának okait vizsgálva megállapítható, hogy a hat felsorolt ok közül négy esetben kimutatható jelentős különbség egyik-másik tudományterület javára. (A hat tudományterületet ld. az 1. táblázatban). A külföldi tartózkodás okaként a fokozatszerzést (további cím megszerzését) a releváns válaszadók 17,8%-a jelölte meg (ld. 9. ábra). Tudományterületek szerint vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy a reáلتudományok képviselői (természettudomány, műszaki tudományok, orvostudományok, agrártudományok) ezzel nagyjából megegyező hányadban választották ki a fokozatszerzést okként (14,0-17,4%), míg a humán tudományok (társadalomtudományok, bölcsészettudományok) esetében ez az arány magasabb (21,6-26,0%). A gazdasági tényező okként említésében ennél jelentősebb különbségek állnak fenn. E téren az átlagos említési arány 48,6% (ld. 9. ábra). A válaszokat tudományterületekre bontva találunk ennél jóval alacsonyabb és magasabb értékeket is. E tényező – tehát az anyagiak – kevésbé játszottak fontos szerepet a külföldre távozásban az agrár, a társadalomtudományi és a bölcsész területeken (a válaszadók 26,1, 38,0, illetve 37,3%-a említette), míg a természet- és orvostudomány képviselői körében jelentőségük az átlagot is jócskán meghaladja (61,6, illetve 60,5%). Némileg más a helyzet, ha a tudományos tényező fontosságát tekintjük át. Ennek átlagos említési aránya 55,6% (ld. 9. ábra). Átlagot jelentősebben meghaladó említési arány az orvos-, valamint az agrártudományi területen tapasztalható (72,5, illetve 65,2%), átlag környéki érték a természet- és bölcsészettudományok terén figyelhető meg (60,9, valamint 56,9%). A műszaki és társadalomtudományi doktoráltak körében e tényező okként – a többi tudományterülethez képest – kevésbé játszik fontos szerepet a külföldre távozásban (41,7 és 44,0%). Szintén kimutatható jelentősebb különbség a családi és személyes okok említési gyakoriságában az egyes tudományterületek esetében. Ezen ok átlagos említési aránya 14,1%. Ettől két tudományterület tér el jelentősebb mértékben: az orvostudományok képviselőinek körében ez az ok gyakrabban (25,6%), a bölcsész doktoráltak válaszaiban ritkábban jelenik meg (5,9%).⁶ A közeljövőben tervezett külföldre távozások esetében tudományterületenként nagyjából hasonló a helyzet a különbségek tekintetében, csupán egy-két jelentősebb eltérés tapasztalható. A (további) fokozatszerzést okként megjelölők arányában – az előbbiekkal szemben – nincs jelentős különbség tudományterületenként. A

⁶ Ennek oka lehet az is, hogy az orvostudományok képviselői alkalmanként átlagosan jelentősen hosszabb időt töltöttek el külföldön az elmúlt 10 év során, mint a bölcsészek.

legnagyobb eltérés a tudományos tényező megítélésében mutatkozik a korábbi és jövőbeli külföldre távozás okai között: az elmúlt 10 év esetében a tudományos tényező, mint ok tekintetében a természet- és bölcsészettudomány átlagos említési gyakorisággal bírt, a tervezett külföldre távozások esetében azonban ez igen magas, átlagon felüli, 75,8, illetve 70,7%-os arányban kerültek említésre e két tudományterület képviselői által. (A külföldre távozás szándékáról beszámoló összes doktorált 64,6%-a jelölte meg e tényezőt okként.) Végül említést érdemel, hogy a családi és személyes okok az orvostudományok mellett ez esetben a műszaki tudományok képviselői körében is átlag feletti arányban jelenik meg (25,7%).

II. MUNKAHELYEK KÖZTI MOBILITÁS

A *Career Development of Doctorate Holders* kutatás során a nemzetközi mobilitás mellett a munkahelyváltási trendek felmérésére is sor került – nem terjedtek viszont ki a kérdések a munkahelyi előmenetel témakörére. A munkahelyek közötti mobilitás szempontjából a nemzetközi mobilitáshoz hasonlóan az elmúlt 10 évet (a 2000 januárja és 2009 decembere közötti időszakot) vizsgáltuk. A jelenség bemutatása során a doktoráltak munkahelyszámának alakulását, a munkahelytípusokat, az utolsó munkahelyváltást, illetve a munkahelyváltás ösztönzőit mutatjuk be. E tényezők tárgyalását függetlenítjük a nemzetközi mobilitás jelenségeitől, tehát egyenlő elbírálás alá esőnek tekintjük a hazai és a külföldi munkahelyeket is.

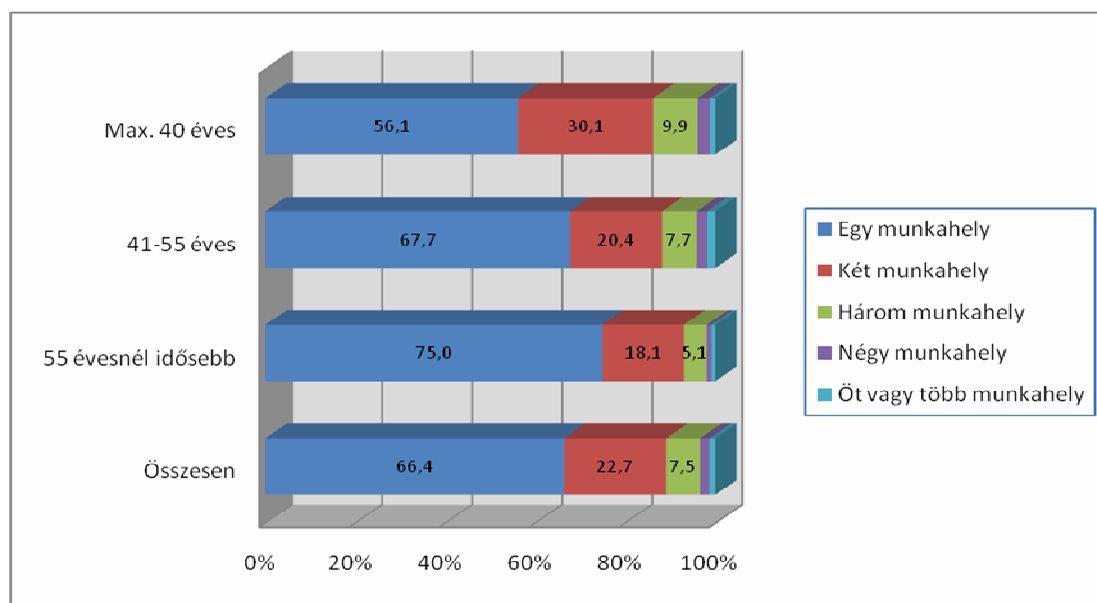
MUNKAHELYEK SZÁMA

Az 1764 válaszadó közül az adatfelvétel idején 1644 fő rendelkezett főállású munkahellyel; a munkahelyek közti mobilitás vizsgálata során őrájuk fókuszálunk. A fennmaradó 120 doktorált nagyobb része gazdaságilag inaktív, kisebb része – mindössze 15 fő – munkanélküli.

Az utóbbi 10 évben a megkérdezettek mintegy kétharmadának (66,4%) mindössze egy főállású munkahelye volt. Ez igen jelentős aránynak tekinthető, s jelzi, hogy a doktoráltak munkahely tekintetében előnyben részesítik az állandóságot, s ehhez az esetek többségében a lehetőségek is adóttak. Az elmúlt 10 év során két munkahelyen megfordulók aránya még viszonylag jelentősnek mondható (22,7%), ám az ennél több főállású munkahelyről beszámoló doktoráltak már igen csekély részarányt képviselnek (három főállású munkahely: 7,5%; négy főállású munkahely: 2,1%; öt vagy több főállású munkahely: 1,3%). A főállású munkahelyek száma sem a nemek, sem a tudományterületek szerint nem különbözik említést érdemlően – az eltérés a vizsgált kontroll-változók alapján maximum 1-2 százalékpont. Kivételt képeznek ez alól az agrártudományok doktorai, akik körében a 66,4%-os értéknél

jelentősen magasabb (75,3%) azok aránya, akik az elmúlt 10 évben csak egy főállású munkahellyel rendelkeztek.

Jelentős eltérések mutathatók azonban ki a főállású munkahelyek számában életkori csoportonként. Mivel nem az egész életpályára, hanem csupán az utóbbi 10 évre vonatkozóan adtak számot válaszadóink munkahelyeikről, ezért a magasabb életkor, mint torzító hatás kiküszöböltnek tekinthető. Az életkor és az utóbbi 10 év főállású munkahelyeinek száma közti összefüggést mutatja be a 10. ábra.

10. ábra: Főállású munkahelyek száma (utóbbi 10 évben) és életkor összefüggése

Az adott időszakot – az elmúlt 10 évet – vizsgálva megállapítható, hogy a fiatalok (maximum 40 évesek) gyakrabban, az idősebbek (55 évnél idősebbek) ritkábban váltanak munkahelyet. A fiatalok közel felének (43,9%) a vizsgált periódusban több mint egy munkahelye volt; ez az arány a legidősebb korcsoport esetében mindössze 25%-os. Ebből két következtetést vonhatunk le: a.) ahogy már a nemzetközi mobilitás esetében is láttuk, a fiatalabbak mindenféleképpen aktívabbak mobilitás tekintetében; b.) aminek legfőbb oka, hogy az esetek többségében a kutatói életpálya kezdete nyújt olyan lehetőségeket a doktoráltaknak, melyekkel ők minden szempontból élni tudnak (nincs még családjuk, könnyebben tudnak alkalmazkodni másokhoz, stb.).

MUNKAHELYTÍPUS-VÁLTOZÁS MUNKAHELYVÁLTÁS ESETÉN

Az adatfelvétel idején főállású munkahellyel rendelkezők közül a többség (57,7%) valamely felsőoktatási intézmény alkalmazottja volt. Viszonylag jelentős az aránya az

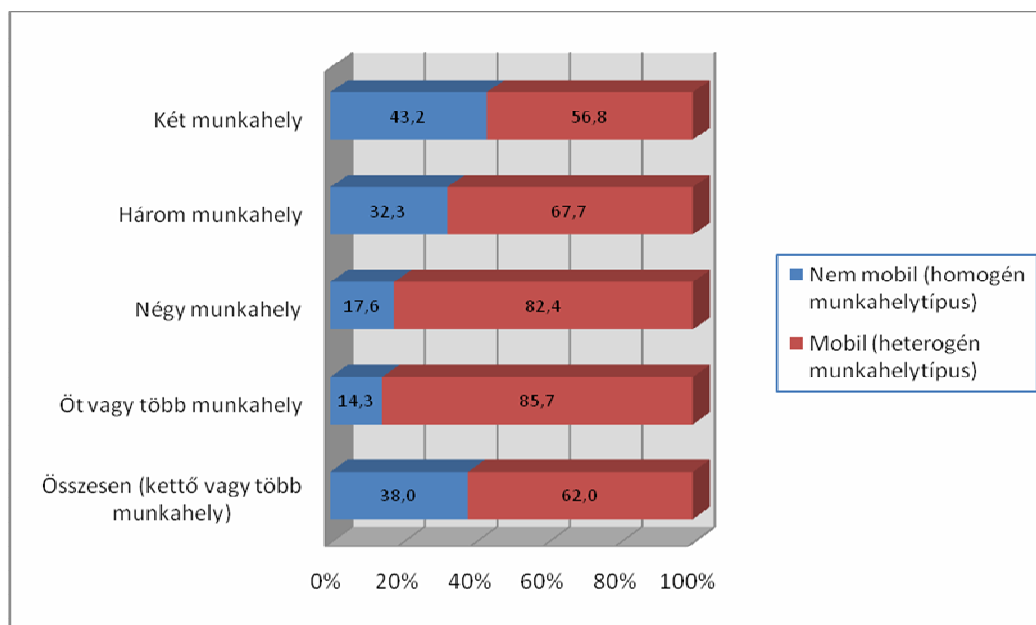
akadémiai kutatóhelyen dolgozóknak is (20,6%), más típusú munkahelyeken azonban a doktoráltak csekély arányban képviseltetik magukat. (ld. 3. táblázat).

A mobilitás kérdésének vizsgálata során fontos kérdésként merült fel, hogy az egyes munkahelyváltások alkalmával történik-e munkahelytípus-változás, vagy a doktoráltak maradnak a már megszokott szektorban akkor is, ha egyébként munkahelyüket – önkéntesen vagy kényszerből – megváltoztatják. E kérdés vizsgálata többféle módon történhet: *a.)* vizsgálható az egyes munkahelyek homogenitása vagy heterogenitása típus tekintetében, illetve *b.)* összevethető konkrét típusonként a munkahelyváltás, vizsgálva az egyes típusok közti munkaerő-áramlást.

Munkahelytípus homogenitása/heterogenitása

E kérdés vizsgálatához az elmúlt 10 év összes munkahelyváltását számba vettük. Ez idő alatt 552 fő (akiknek ebben az időszakban legalább két főállású munkahelyük volt) 807 munkahelyváltást hajtott végre. A munkahelytípus szerinti mobilitás feltérképezéséhez egyénenként összesítettük a főállású munkahelytípusokat, majd az 552 doktoráltat az alapján két csoportra bontottuk, hogy munkahelyeik egy vagy több munkahely-kategóriába tartoznak. Ez alapján megállapítható, hogy az elmúlt időszakban több főállású munkahellyel rendelkező doktoráltak – tehát akik mobilitás tekintetében már ez alapján is aktívnak tekinthetők – több mint hattizede (62,0%) munkahelytípus szerint is mobilnak minősül, mivel esetükben megfigyelhető legalább egy olyan munkahelyváltás, melynek során a korábbi munkáltatójuk típusától különböző jellegű kutatóhelyen kapnak állást (munkahelytípus heterogenitása).

A munkahelytípus heterogenitása tekintetében az utóbbi 10 év főállású munkahelyeinek száma természetesen erőteljesen meghatározó szerephez jut. Minél több munkahelyváltást regisztrálunk, annál magasabb ugyanis azok aránya, akik – előbb vagy utóbb – más jellegű munkahelyen kapnak állást (11. ábra).

11. ábra: Munkahelytípus szerinti mobilitás és munkahelyszám összefüggése

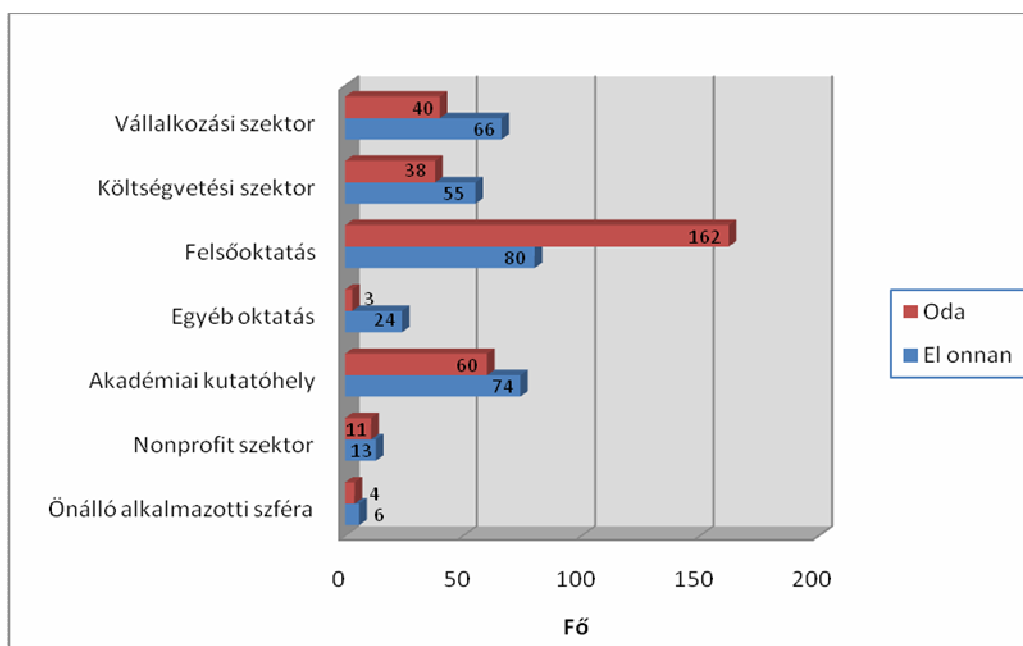
Az utóbbi 10 évben két főállású munkahellyel rendelkező doktoráltak körében a homogén munkahelytípus viszonylag gyakori (43,2%), mindenképpen figyelemreméltó ugyanakkor, hogy már ez esetben – tehát az egy munkahelyváltást jegyzők körében – többségben van azon csoport, melynek a változás egyben munkahelytípus-váltást is jelent (56,8%). E csoport részaránya a munkahelyváltások számának növekedésével természetesen egyre növekszik: az utóbbi időben öt vagy több főállású munkahellyel rendelkezők körében csak minden hetedik doktorált maradt meg mindvégig a kiinduló munkahelytípusánál (14,3%) – megemlítendő azonban, hogy négy vagy több munkahelyváltás esetén e részarány is igen jelentősnek minősíthető.

Munkaerő-áramlás az egyes munkahelytípusok között

Az eddigiekben azt vizsgáltuk, hogy az elmúlt 10 év munkahelyváltásai a foglalkoztató típusa szerint homogén vagy heterogén jellegűek voltak-e, tehát megvalósult-e a munkahelytípus szerinti mobilitás egyik vagy másik doktorált esetében. Vizsgálható ugyanakkor az is, hogy egy konkrét munkahelyváltás során milyen mozgások mennek végbe a különféle munkáltatói típusok között. Ennek feltérképezéséhez célszerű a legutolsó munkahelyváltást számba venni – ez esetben az adatfelvétel idején meglévő, illetve az azt megelőző munkahelyeket hasonlítjuk össze típusok szerint, válaszadónként. Így – mivel nem az összes munkahelyváltás számából indulunk ki, hanem az egyének számából – minden munkahelyváltó doktorált csak egyszer szerepel az adatok között. Ennek megfelelően a

munkahelytípusok közötti munkaerő-áramlást abban az 552 fős válaszadói körben vizsgáljuk, akik az elmúlt 10 év során legalább egyszer váltottak főállású munkahelyet.

Az utolsó munkahelyváltás során az 552 doktorált közül 318 esetében változott meg a munkahelytípus (57,6%). A változás az egyes munkahelytípusok esetében ellentétesen zajlott: egy esetben jelentősen nőtt az ott foglalkoztatottak száma (tehát pozitív irányú változás figyelhető meg), a többi típusnál ugyanakkor kisebb-nagyobb csökkenés (negatív irányú változás) tapasztalható (12. ábra).

12. ábra: Belépési és kilépési mobilitás az utolsó munkahelyváltás során

Figyelemreméltó a felsőoktatási intézmények jelentős többlete: 80 kilépő mellett 162 fő váltott erre a munkahelytípusra, tehát helyezkedett el egyetemen vagy főiskolán. Ez a többlet más munkahelytípusoknál csökkenésként jelentkezik: arányaiban a legjelentősebb a vállalkozási és költségvetési szektor, illetve az egyéb oktatási intézmények vesztesége.

Az utolsó munkahelyváltás esetében megvizsgáltuk, hogy mindez miként alakul intézmény-intézmény viszonylatban. Ehhez nem csak az egyes munkahelytípusokhoz tartozó belépési és kilépési mobilitási egyenleget vesszük figyelembe, hanem megvizsgáljuk, mely munkahelytípusból mely másik típusba lépett át a megkérdezett doktorált. Elméletileg 42 variáció létezik a munkahelytípus szerinti mobilitás fajtáira, de a válaszadók mintegy háromnegyede (75,2%) besorolható nyolc kategóriába. A többi 34 kategória részaránya egyenként igen csekély, következően abból, hogy több munkahelytípus abszolút gyakorisága a válaszok alapján meglehetősen alacsony (önálló alkalmazottak, nonprofit szektor,

egyéb – nem felsőfokú – oktatási intézmények). A munkahelytípus szerinti mobilitás irányait mutatja az 5. táblázat.

ELŐZŐ FŐÁLLÁSÚ MUNKAHELY	JELENLÉGI FŐÁLLÁSÚ MUNKAHELY	RÉSZARÁNY
Vállalkozási szektor	Felsőoktatási szféra	14,8% (47 fő)
Akadémiai szféra	Felsőoktatási szféra	14,5% (46 fő)
Felsőoktatási szféra	Akadémiai szféra	12,6% (40 fő)
Költségvetési szektor	Felsőoktatási szféra	11,3% (36 fő)
Egyéb oktatási szféra	Felsőoktatási szféra	6,3% (20 fő)
Felsőoktatási szféra	Költségvetési szektor	6,0% (19 fő)
Felsőoktatási szféra	Vállalkozási szektor	5,0% (16 fő)
Akadémiai szféra	Vállalkozási szektor	4,7% (15 fő)
Többi variáció együttesen		24,8% (79 fő)
ÖSSZESEN		100,0% (318 fő)

5. táblázat: Utolsó munkahely-változtatás jellege a munkahely szervezeti típusa szerint

A legnagyobb mértékű munkaerő-kicserélődés a legtöbb doktoráltat foglalkoztató munkahelytípusok (felsőoktatás, akadémiai szféra, költségvetési és vállalkozási szektor) között figyelhető meg. Legnagyobb létszámú a vállalkozási szektorból, illetve az akadémiai szférából a felsőoktatási intézményekbe áramlók csoportja (47, illetve 46 fő), s a négy legjelentősebb munkahelytípus mellett mindössze az egyéb (nem felsőfokú) oktatási intézmények jelennek meg, kibocsátóként.

A MUNKAHELYVÁLTÁS OKAI

A munkahelyváltások az életút fontos mérföldkövei, melyek történhetnek a legkülönbözőbb okokból, akár önként, akár kényszer hatására. Mint említettük, a doktoráltak körében a munkanélküliség rendkívül csekély mértékben van jelen (ld. 1. táblázat), így e váltások végső soron sikeresnek mondhatók. A változtatás okait vizsgálva ugyanakkor képet kaphatunk arról, hogy milyen indíttatásból váltottak munkahelyet a kutatás során megkérdezett doktoráltak. A lehetséges okok három csoportba sorolhatók aszerint, hogy azok pozitív, semleges, illetve negatív ösztönzők. *Pozitív ösztönzőkről* beszélhetünk azokban az esetekben, amikor a doktorált megtarthatta volna korábbi álláshelyét, de ő valamilyen szempontból kedvezőbbnek ítélte egy másik lehetőséget, s végül a váltás mellett döntött. Ezzel szemben a *negatív ösztönzők* minden esetben valamiféle kényszert jelentettek a válaszadók számára, mely arra sarkallta őket, hogy más munkahelyet keressenek. Ez esetben – ellentétben a pozitív ösztönzők hatására bekövetkezett munkahelyváltással – előfordulhat, hogy új főállású munkahelyén a doktorált kedvezőtlenebb körülmények közé kerül. A harmadik kategória – melynek aránya csekélynek mondható – a *semleges okok* csoportja. Olyan okok tartoznak e kategóriába, melyekről nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy – a munkahelyváltás

szempontjából – azok pozitív vagy negatív előjelűek. A kérdés az utolsó munkahelyváltásra vonatkozott, s az okok megadása során a válaszadók csak a legfontosabb, legerősebben közrejátszó ösztönzőt, okot adhatták meg. Az elmúlt 10 évben legalább egy alkalommal munkahelyet váltók (552 fő) közül az okokra vonatkozó kérdésre összesen 505 fő válaszolt (6. táblázat).

MUNKAHELYVÁLTÁSBAN SZEREPET JÁTSZÓ TÉNYEZŐK	RÉSZARÁNY	POZITÍV-SEMLEGES-NEGATÍV ÖSZTÖNZŐK
Jobb állás szerzése	27,3% (138 fő)	Pozitív ösztönzők aránya: 46,5% (235 fő)
Külföldi állás/ösztöndíj	5,5% (28 fő)	
Szakmai továbbfejlődés igénye	13,7% (69 fő)	
Gyermekvállalás	1,0% (5 fő)	Semleges okok aránya: 10,3% (52 fő)
Családi okok	4,0% (20 fő)	
Hazatelepülés	5,3% (27 fő)	
Szerződés lejárt	19,0% (96 fő)	Negatív ösztönzők aránya: 43,2% (218 fő)
Ösztöndíj lejárt	4,0% (20 fő)	
Projekt befejezése	4,2% (21 fő)	
Leépítés	9,7% (49 fő)	
Személyes problémák	1,8% (9 fő)	
Rossz munkakörülmények	2,4% (12 fő)	
Kedvezőtlen jövedelmi viszonyok	2,2% (11 fő)	
ÖSSZESEN	100,0% (505 fő)	100,0% (505 fő)

6. táblázat: Utolsó munkahelyváltásban szerepet játszó tényezők

A pozitív és negatív ösztönzők említési aránya összességében rendkívül kiegyensúlyozott. Ha az egyes okok konkrét gyakoriságát vizsgálva megállapítható, hogy a doktoráltak leggyakrabban azért váltottak munkahelyet az utóbbi 10 évben, mert jobb állást találtak maguknak (27,3%, 138 fő). A negatív ösztönzők közül legtöbbször a szerződés lejártát (19,0%, 96 fő), valamint a leépítést (9,7%, 49 fő) említették, míg például a kedvezőtlen jövedelmi helyzetet mindössze 11 fő választotta legjelentősebb tényezőnek (2,2%). A semleges okok közé bekerült a gyermekvállalás, a családi okok, valamint a hazatelepülés, mivel ezeket – a doktoráltak karrierje szempontjából – nem lehet sem pozitív, sem negatív kategóriába sorolni.

A pozitív és negatív ösztönzők arányának alakulása életkori csoportok, nemek és tudományterületek viszonylatában is vizsgálható. Nemek szerint nem tapasztalható értékelhető különbség (maximum 1-2 százalékpontnyi eltérések állapíthatók meg), életkor és tudományterületek alapján ugyanakkor jellegzetes eltéréseknek lehetünk tanúi. Az életkori csoportok közül a 41-55 év közötti doktoráltak esetében a legmagasabb a pozitív ösztönzők aránya (50,3%), ehhez – a semleges tényezők átlagos (10% körüli) részesedése mellett – a negatív ösztönzők átlagosnál alacsonyabb aránya társul (38,9%). Ezzel ellentétes képet mutat az 55 évnél idősebbek csoportja: esetükben pozitív ösztönzők tízből négy esetben figyelhetők meg (39,4%), s minden második munkahelyváltás negatív okok miatt következett be (50,5%). A legfiatalabb korosztály esetében a munkahelyváltási okok megoszlása

nagyjából megegyezik az átlaggal. A pozitív ösztönzők arányát tekintve a középső (41-55 éves) korosztály kedvező helyzete azzal magyarázható, hogy ebben a korban már megfelelő rangot, elismerést vívott ki magának a doktorált, de még kellőképpen aktív mobilitás tekintetében, tehát viszonylag könnyedén vált munkahelyet, ha kedvezőbb ajánlatot kap. A fiatalabbak ritkábban kapnak kedvezőbb ajánlatokat, az idősebbek pedig már nehezebben szánják rá magukat önszántukból a változtatásra.

A tudományterületek esetében jelentősebb különbségek állapíthatók meg a pozitív és a negatív ösztönzők egymáshoz viszonyított arányában. A pozitív ösztönzők átlagos (46,5%-os) arányánál jelentősen magasabb e tényezők részaránya a társadalomtudományok doktoráltjainak körében (58,6%), jelentősen alacsonyabb ugyanakkor az agrártudományok terén (33,3%). Az agrártudományok képviselői az átlagosnál jóval gyakrabban számoltak be negatív munkahelyváltási ösztönzőkről (56,4%), míg az orvostudományok terén ezek alacsonynak mondható, mindössze egyharmados arányban jelennek meg (32,7%). A semleges munkahelyváltási ösztönzők a tudományterületek vonatkozásában viszonylag jelentős aránybeli eltérést mutatnak. Legalacsonyabb e tényezők aránya a műszaki területek doktoráltjai körében (3,3%), legmagasabb a természettudományok esetében (16,5%).

IRODALOM:

Angelusz Róbert – Bokodi Erzsébet – Falussy Béla – Tardos Róbert (1999): Akadémiai fokozattal rendelkeznek. *Magyar Tudomány*. 4, 424-432.

Fábri György (2010): Mire jó a doktori fokozat a munkaerő-piacon? In: Mosoniné Fried Judit – Tolnai Márton (szerk.), 107-125.

Mosoniné Fried Judit – Tolnai Márton (szerk.) (2010): *Fiatal kutatók. Az életpálya kezdete*. Typotex, Budapest